

Výstroj a výzbroj Husitů.)*

I. Kroj obecného lidu.¹

Chceme-li si učiniti aspoň přibližný obraz, v jakém odění bojoval obecný lid ve vojsku husitském, jest nutno zmíniti se nejdříve o kroji a šatech obecného lidu v XV. věku. Obyčejným a obecným oblekem lidu byla starodávňá česká sukně mužská, již

*) Obrazy č. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10 a 11 zapůjčeny laskavostí nakladatelství Šolc a Šimáček z díla J. Winttra: Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy; obrazy č. 7, 8 a 15 zapůjčeny laskavostí Zemědělského knihkupectví a nakladatelství A. Neubert z knihy O. Frankenbergra: Naše velká armáda I. díl; obrazy č. 13, 14, 16 a 17 jsou z díla H. Toman: Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy.

¹ Bližší literaturu viz v knize: Z. Winter: Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy. Praha 1894. — Srovnej též: Hugo Toman: Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy. (Praha 1898), str. 213 n.

prameny zovou tunica. Obyčejná sukně nesahala pod kolena; spíše bývala kratší. Z látek bývala všelijakých: pán a měšťan měli sukně aksamitové a jiné drahé, prostý člověk nosíval sukně plátěné, nazvané též často jménem kytle. Za nepohody přikrývali sukni pláštěm.

Od počátku XV. století ustupoval plášť šatu svrchnímu, praktičtějšímu, svrchní sukni, kteráž teprve v pozdějších českých pramenech vyskytuje se pod jménem „sukně chodící“. Byla řasnatá, o širokých rukávech nebo i bez nich, měla výložky ohnuté nebo široké, i kožišinou položené. Slovem byla to halená, jejíž starodávňý střih jest patrný dodnes v haleně slovácké. Střih k sukni svrchní nebo chodící, kteráž bývala nosena v létě, pořídil si krejčí bezpochyby ze zimní sukně chodící — ze šuby čili čuby. Čuba stala se u nás v husitských dobách krojem oblíbeným. Byla to dlouhá mužská sukně, vpředu rozstřižená, bez límce nebo s límcem ohnutým, podšitá kožišinou a posítá látkou vzácnější, honosnější. Obrubu zdobil kožišinový lem a později také límec. Šuba neboli čuba byla šat nádhernější, povznešenější. Přes sukni přepásán byl pás; u vznešených byl stříbrný a jinak ozdobný; visívala na něm kožená tobolka na peníze a zpravidla také nůž.

Nohu od pasu až na špičku nohy kryla nohavice; patnáctý věk jest dobou nejužších nohavic. Byla šita z rozličných látek, zvláště ze sukna. V husitské době nezměnilo se nic na nohavicích, leč snad to, že mladí urození a měšťanští přívrženci Husova učení přestali nohavice tuze a neslušně utahovati, jak jim to Hus vyčítal, řka, že způsobují svými těsnými nohavicemi pohoršení. Také přestaly nohavice dvojbarevné a všelijak strakaté.

Husité nemávali zalíbení v netvorných zobáčích a nosatých střevících. Samo se to rozumí při vážnosti doby, v níž šlo o bytí národa. Obouvali slušný „střevíc“ a jestliže šli do války, vzali staročeské poctivé škorně nebo boty.

Na hlavě mívali čepici barvy červené, bílé nebo černé, též kožišinou obšité. Na cestách proti nepohodě i v poli měli kuklu, která u Husitů došla opět veliké obliby. Bývala soukenná, někdy kožená, v poli i železným pletením pokrytá. Vyhlížela z ní pouze nezakrytá tvář.

A jestliže Husité nekryli hlav svých kuklou, kryli je čepicí. Na čepicích mívali vysoké obruby, vpředu nebo po straně vykrojené, posíté kožišinou, nejčastěji beraní, jako již bylo za starodávna. Lidé vyššího stavu a snad i nižšího kryli hlavu také kloboukem.

II. Výzbroj ochranná.²

Vážná doba vojenská měla vliv i na výzbroj vojenskou. V XV. století byl vojenský úbor na hlavě stejný, jako ve století předěšlém, t. j., lebka, přilbice, helm železný a klobouk. Leb čili lebka byla nevalná pokrývka hlavy podoby kulaté nebo málo šišaté. Kryla jen lebku, nechránila však vůbec tváře. Ze lbi vyvinula se přilbice³ tím, že železná pokrývka poodstávala od

² Z bohaté literatury bylo zvláště použito: Z. Winter, uv. sp., str. 234 n.; A. Toman, uv. sp. str. 214 n.; W. Boeheim: Handbuch der Waffenkunde 1890; A. Demmin: Die Kriegswaffen in ihrer historischen Entwicklung von der Neuzeit bis zum 18. Jahrhunderte, 1869. V těchto spisech uvedena jest i literatura podrobná.

³ Téhož významu je název „šlap“. Srovnej Č. Zíbrt: Dějiny kroje v zemích českých až po války husitské. V Praze 1891, str. 163.

Obr. 1. Šišák.

hlavy, takže sečné rány nedopadaly tak prudce na hlavu vojínovu. Helm znamenala u nás přilbici lepší, nádhernější, rytířskou. Klobouk železný čili kapalín podobal se obyčejnému klobouku se střechou dolů sehnutou. Odtud i jeho jméno. Zhusta objevují se u nás lebky kulaté i šišaté buď s hledím pohyblivým nebo bez hledí, ale s výkrojkem pro oči, téměř čtyřhranným, takže rytíř z takové přilbice hleděl jako z kukly. Nejobyčejnější formou u nás byla lebka šalíř (salade, Schallern), která měla podobu veliké lidské lbi k temeni vysedlé a týl poněkud kryjící. Při kapalínu nebo při holém šišáku byly obnažené části hlavy, krku i brady kryty brněnou nebo drátěnou kuklí a obojkem; při šalíři byla brada kryta zvláštním železným kusem, nazvaném podbradí.⁴

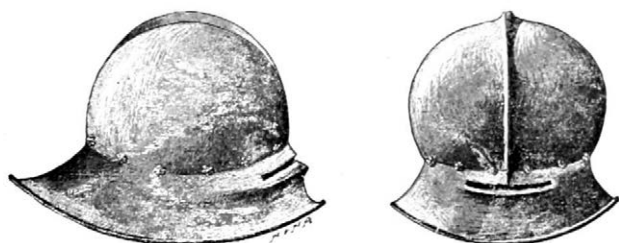
Obr. 2. Lebka šalíř z konce XV. století.

Žoldnéři nebo prostí drábové mívali v XV. století železné klobouky, kapalce, kapaliny. Náš rytíř nechránil však vždycky svou hlavu železným krytím. Zhusta nosíval pouhé čepice s kožíšinouovou obrubou. Podobnou čepici, zelenou nebo černou, měl Žižka podle miniatury göttingského a jenského rukopisu. Prostý voják kryl v XV. století hlavu čím mohl. Na současných obrázcích zříme staré lebky, přilbice, klobouky, drátěné kukle a čepice. Rovněž tak Hlusiť a Táboři měli na hlavě, co popadli. Většina jich měla čepice a soukenné kukle.

Druhým kusem ochranné zbroje byl obojek, obojček (v latině středověké *collare*, *collarium*, starofrancouzsky *colier*, německy *Kollir*). Byl to drátěný, někdy i kožený kus, který pokrýval hrdlo.

⁴ Přilbice a helmy hotovili starým Čechům zvláštní řemeslníci, po česku nazvaní „přilbičníci“, nebo podle německého „helméri“.

Nejdůležitějším kusem ochranného odění byla brně čili pancíř nebo krunýř,⁵ plech, kyrys. Brně bylo odění nejprve

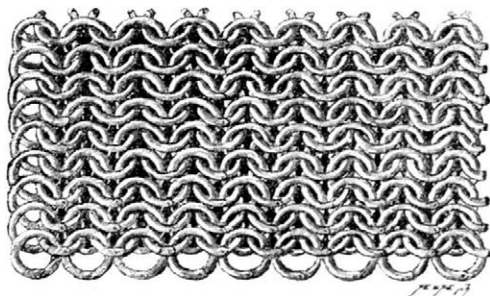

Obr. 3. Kapalín z XV. století.

kožené, posíté všude plísky nebo kroužky. Byly našity na kůži nebo na jiné pevné látce, aby bojovník byl bezpečný od bodných a sečných ran a mohl se přece volně pohybovati. Později vznikla nová brně. Byla to košile nebo sukně z řetízkového pletiva, složená z mnoha tisíc drátěných kroužků, a tak hustě spletených, že ani nejjemnější bodná zbraň nevnikla bojovníku do těla. Košile z takového pletiva slula pancíř nebo brněný pancíř. Takový pancíř měl náš Žižka.

Rytířské brně a pancíře zhotovovali zvláštní řemeslníci domáci, nazvaní „brníři“ nebo „pancieřníci“.

Pod pancíř oblékal rytíř šat měkký, t. zv. spalníř.⁶ Novější jméno — zvláště v XVI. věku obyčejné — bylo „moderace“. Na pancíř pak připínali rytíři náprsník (thorax), druhdy z kůže pevně sešitý, buď hladký, buď s ornamenty tlačnými, nebo složený z malých železných kousků. Náprsník kryl prsa při dolejší části vždycky, při krku někdy. Kde nezasáhl, chránil pancíř. Thorax slul od XIV. věku po česku plát; odkudž ti, co je zhotovovali, sluli platnění.

Obr. 4. Brně pancířová.

Plátům z kousků sestaveným říkalo se též plechy, celému pak kusu říkávali plech i prusplech (Brustblech). Na začátku XV. století vymysleli platnění nový způsob plátů nebo plechů. Pláty v náprsníku nabyly podoby tří neb čtyř kovaných kusů;

⁵ Mistr Hus považoval krunýř za význam původu českého, vytýkáje Pražanům, že „mluví odpoly česky a odpoly německy, říkajíc... pancíř za krunýř“. (Vyd. Erben, I., 134.)

⁶ Utvořeno ze slova známého s příslušnými obměnami všude po západní a jižní Evropě: u Vlachů (spalliera), u Francouzů (éspalière), v latině středověké (spalleria, spallarium) atd.

kusy ty byly spojeny, šroubky učiněny poněkud pohyblivými, a tím vznikl jeden pevný kus — *kyrys*. Ve stejné době, jako přední plech, dostal se vojínovi na krytí zad plech zadní. Zadní kus byl s předním sepnut řemínky a přeskami po obou stranách těla a bylo-li potřeba, i přes ramena.

Přes odění oblékali si naši rytíři a podle nich i jiní oděnci sukni, která slula v němčině „*Waffenrock*“, po česku *varkoč*.⁷ Původním jeho účelem bylo, aby chránil železné brnění před mokrem, vlhkostí, jednak proti žhavému úpalu slunečnímu. Později byl skvostně ozdobován, zhotovován z látek drahých, vyzdobován barvami rodinnými, erbem a pod. Po stranách i uprostřed byla sukně rozříznuta, aby odětec mohl s ní na koně.

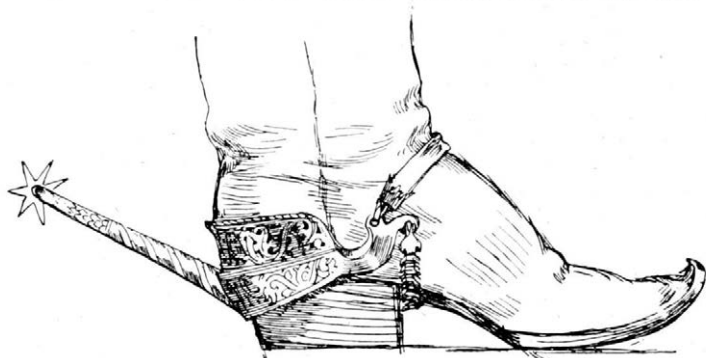
Zpod pancíře zadního plechu vyčnívala buď pancířová košile nebo samostatný „šorc“, jenž pokrýval jako suknice dolejší část těla; šorc zhotovován byl někdy i od platnéřů z plátů na sebe připojených a pohyblivých. Naši Husité železných šorců nemávali.⁸

Jiným kusem rytířského šatu byly rukávy. Bylo to několik železných plátů, které, jsouce spjaty řemeny, kryly celou ruku. Samostatným kusem výzbroje byly rukavice čili plechovice. A stejně, jako vznikalo krytí ruky, vyvíjela se ochrana nohy. Vznikaly holenky nebo náholenky.

Zbývá zmíniti se ještě stručně o třech drobných kusech rytířské výzbroje. Jest to především pás rytířský. Ten býval, jak známo, čestným znakem a symbolem rytířské důstojnosti. Nejlépe tomu nasvědčuje staročeský význam technický, někoho na rytíře povýšiti — „*pasovati*“. Slovo to zřejmě naznačuje, že v obvyklých obřadech při povýšení na rytíře byl pasu vykázán přední úkol.

Jako druhdy, tak i v století XV. byl znakem rytířským řetěz na prsou mošený. Bylo tak i v sousední říši německé.

A ještě několik slov o rytířských ostruhách. V XV. věku měli ostruhy i pacholci vojenští; dříve příslušely jenom rytířům. Ostruha skládá se ze dvou částí: jedna, kterou se kůň pobízí,

Obr. 5. Ostruha. Výkres prof. Kouby v Pam. arch. XV.

⁷ J. Jireček (viz „*Světozor*“ 1877, str. 15) přirovnával staročeské slovo „*varkoč*“ k anglickému „*war-coat*“, jež značí válečný kabát. Podobá se, že slovo uvedené souvisí se slovem středověké latiny „*vardecotium*“, „*varkocum*“, jež v různých obměnách, jakožto název oděvu svrchního, kolovalo ve středověku po západní Evropě. (Srovnej Weiss: *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, 351 až 352, 357, a Zíbrt v uv. sp. str. 154.)

⁸ Srovnej Z. Winter v uv. sp. str. 249.

t. j. bodec s ostnem, a druhá část jest onen oblouk, kterým se ostruha drží na noze. Obě části měnily všelijak svou podobu. Od počátku XV. století se bodec zdvihá a dostává se až do polohy vodorovné; od polovice XV. věku osten s bodcem zdvihnou se tak, že jsou s patou v šikmém úhlu. A příčina toho byla ta, že ostruhy byly připínány na podpatek. Tím bylo nutno změnití polohu ostnu. Ostruhy XV. století jsou vůbec nadmíru dlouhé. Obrněný jezdec neopíral se, jako dříve, o sedlo, nýbrž stál ve třmení, důvěřuje váze svého odění, že nebude tak snadno ze sedla vyhozen. A jako jiná zbraň, i ostruhy bývaly sličně zdobeny. Bývalo na nich bohaté plátování a vykládání stříbrem a zlatem.⁹

Ještě dlužno dodati, že ostruhy zhotovovali řemeslníci zvaní po česku „ostrožníci“.

Rytíř, který měl na sobě všechnu tuto výzbroj i s krytím nohou, měl tak zv. „kyrys plný“. Jestliže však neměl železa na nohou, pak měl jen „zbroje půl“.

V husitské době nebylo u nás plného kyrysu. Z našich slavných husitských válečníků sotva ti přednější lidé bojovali ve zbroji poloviční.

Prostí bojovníci byli pak oděni velice lehce. Většina prostých husitských bojovníků byla složena ze sedláků, právě pluh opustivších, a z městských řemeslníků. Mnohý, přemnohý neměl jistě ani plechu na sobě a prsa kryl starodávnou prošívanicí. Vzal si tvrdou látku, kůži nebo plátno, vycpal, jak uměl, a prošil. To byly ony známé prošívané, někdy i smolou napuštěné. V listě bratra Tůmy Přeloučského r. 1502 čteme, že Husité byli „lid neoděný, chatrný — a přece vítězný“.¹⁰

Přemnozí byli oděni jen v kroji selském. Kronikář plzeňský — lze-li mu jen poněkud věriti — viděl roku 1433 mezi Táboři, k Plzni se hrnoucimi, „bojovné pacholky v krátkém oděvu a téměř od půl nahé“, lidi černé, od slunce opálené a od větru osmahlé, vlasů nečesaných, postavy vysoké a těla chlupatého.¹¹ Ostatně i ze zpráv protivníků se dovídáme, že naši „boží bojovníci“ nebývali v plné zbroji. A právě na svou těžkou výzbroj proti lehčí výzbroji husitských bojovníků sváděli své těžké porážky.

Představíme-li si tedy statné muže s železným plechem na hrudi, oděné lehkou šubou nebo kožíšinou, soukennou nebo pouze jen plátěnou sukní, obuté koženými škorněmi, na hlavě mající buď lebkou, českou beranici nebo kuklu, u boku pořádný meč a palcát nebo kladivo, na zádech kuši a v ruce cep — hle, zde máme před sebou husitského bojovníka.

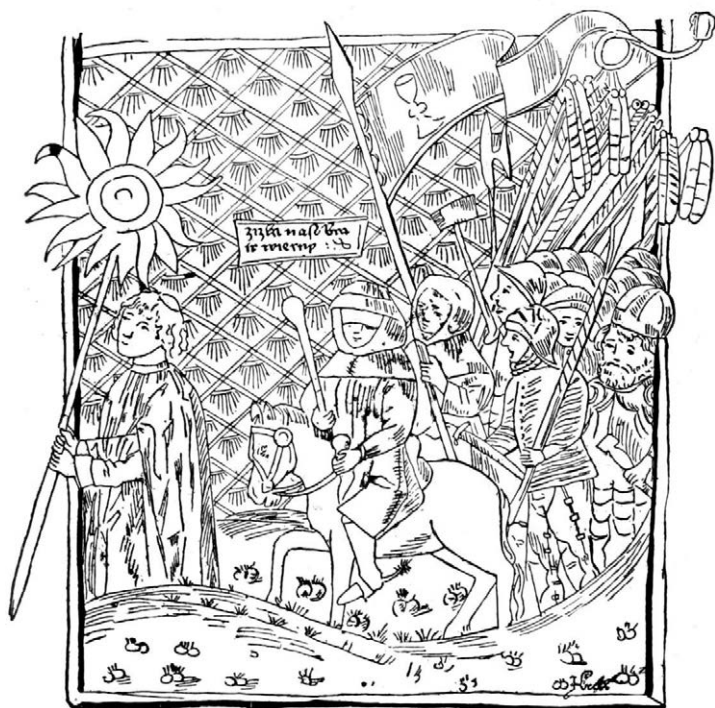
A vyběříme-li pak z těchto vojáků „rotu“ nejstatečnějších, pak pochopíme strašlivé podivení lidí basilejských, když k nim na sněm přijeli. Píše o tom ve své kronice Aeneas Sylvius,¹² že „lid a mnozí ze sněmu houfem se z města valili, očekávající před branami příjezd přesilného a udatného národa; jiní u velikém počtu sběhli se na ulice, ženy, děti, děvečky z oken a krovů se dívaly, jedni na tohoto, jiní na onoho sobě ukazovali, cizímu oděvu, nevidanému před tím, se divili, na strašlivé a hrozné obličejy těch lidí

⁹ O tom, jak se vyvíjela podoba ostruhy, vydali nádherné dílo R. Zschille a R. Forrer: *Der Sporn in seiner Formenentwicklung*. Strassburg, 1891.

¹⁰ Archiv zemský. Věci bratrské. Srovnej Z. Winter v uv. sp. str. 256.

¹¹ Plachý-Strnad: *Paměti plzeňské*, str. 17. Srovnej Z. Winter v uv. sp. str. 256.

¹² Srovnej Z. Winter v uv. sp. str. 256.

Obr. 6. Zástup Táborů s Žižkou. (Podle snímku, jež Goethe poslal českému museu z rukopisu v Jeně.)

— na divoké oči — patřili, pravice, že není nepodobné, cožkoli o nich pověst rozhlásila“.

Byli tedy naši bojovníci jinak oděni nežli západní národové tou dobou.

Že by pak vojsko v XV. století mohlo býti uniformní, na to nelze ani pomysleti. Začátky jakési uniformity objevují se teprve ve století příštím.¹³

Štít.

Posledním obranným kusem výzbrojním byl štít. Do XV. století vnesli rytíři a jiní oděnci jeden štít kulatý, vypouklý, dřevěný a kovaný nebo obitý železem. Takový druh štítu nazýván byl puklér (od slova bucula, francouzsky bouclier). Jiný druh, menší, byl buď oválný nebo trojúhelníkový; říkali mu tarče

¹³ Známe list neurčeného místa a data, pravděpodobně však ze samého prahu XVI. století. Právě se v něm: „Jízdných budeme mít 20 pod jednu barvu, kteréž vám teď kus v listu posíláme, a z vašeho města abyste jednoho jízdného dobře a poctivě vypraveného jměli v sukni té barvy a v červené kuklici a v šerém klobouce.“ Uniformy drábovské vyvinuly se asi ze slavnostního vystupování. Pánové i města chtěli mít své zbrojence ve stejných šatech, aby byli znatelní. Píše na příklad r. 1522 Petr Rožmberk Jindřichovi (Archiv český XII, 53), aby proti králi k slavnosti vystrojil asi 24 koně trefné a oznamuje, že pojede v černém, „jakož se tak strojím“, a že bude slušné, aby služebníci jeli pod „pušy“ (t. j. chocholy). To jsou jistě počátky uniformity. (Srov. Z. Winter v uv. sp. str. 259 n.)

(v latině středověké „targa“, anglicky „target“, francouzsky „targe“ a německy „Tartsche“).¹⁴

Než pěšimu oděnci nestačily štíty těchto druhů. Proto již od počátku XV. století stal se oblíbeným štít veliký, čtyřhranný, t. ř. plášť branný, nebo štít obdélníkový, dole našpičatělý, vypouklý a uprostřed s povystouplou rýhou — pavéza.¹⁵

Husitská pavéza je slovo původu italského („paveze“ znamená štít, francouzsky pavois).¹⁶ O způsobu, kterak se v husitských válkách, a ještě dlouho po nich, pavéz používalo, poučují nás četné staré zprávy.¹⁷ Zprávy tyto mluví o pavézách a pavézkách, branných pláštích a tarasech (zvláště velikých pavézách). Hodětinův řád vojenský předpisuje na př. v 46. článku: „U každého vozu aby byli dva vozataje a aby jměli lebku a pavézu... a při každém vozu aby byl teras s berlú.“ Vlčkův vojenský řád pak toto nařízení doplňuje: „taras s berlú a děrů“.

Je zřejmo, že pavézy, jimiž se chránili vozatajové válečných vozů, nemohly býti příliš veliké a těžké, sice by překážely obratnému řízení koní. Naproti tomu byl taras tak velikým štítem, že pro tihu mohl se na větší vzdálenost dopravovati asi jen na vozzech; měl vzadu berlú, aby se dal dobře postavit, a nahoře otvor, kterým střelci vyhlíželi a střeleli, aniž by se odkryli. Používalo se ho hlavně při dobývání pevných míst a při vozovém šiku jak v boji, tak mimořádně i při pochodu, hrozilo-li nebezpečí.¹⁸ Taras byl stavěn do mezery mezi dva vozy. Je-li totožný s velikou pavézou, těžko povědět. Velikými pavézami chránil Žižka na svém zpátečním pochodu z Uher mezery mezi krajními vozy svého válečného šiku: „A takto sobě krajní vozy zpravil, proti každým vozuom se dvěma pavézama, a za ty pavézy po dvou neb po třech střelcích; a to z té příčiny udělal, jestliže by mu na tažení chtěli do vozuov skočit, aby toho ti bránili.“¹⁹ Zpráva ta svědčí o značné velikosti pavéz, neboť mimo tři střelce, o nichž se zpráva zmiňuje, třeba počítati jednoho nebo snad i dva muže, kteří těžkou a velikou pavézu nesli, poněvadž střelci sami tak činili nemohli.

Menší pavézku mohl střelec vyzbrojený kuší nésti sám; ale svou střelnou zbraň ovládal v boji jen tehdy, když pavézku postavil na zem, opřev ji o berlú. Tak snad bojovalo sto pěších s kušemi a pavézami, s nimiž statečný rytíř Petr Kdulínek r. 1447 Prahou jel do Mišně na službu.²⁰

Ke střelbě prachem bylo s počátku zpravidla zapotřebí dvou mužů, z nichž jeden mířil a druhý zapaloval; tuto službu mohl dobře vykonávati pavézník.

O používání pavéz názorně nás poučuje ustanovení Vlčkova vojenského řádu.²¹ Z nich vychází najevo, že pavézy nošeny byly

¹⁴ Viz blíže Boenheim v uv. spise str. 176.

¹⁵ O českých pavézách viz studii Boh. Matějky v Pam. arch. a míst. díl XX., str. 81 n. a 169 n.

¹⁶ Srov. D. Karel Titz: Ohlasy husitského válečnictví v Evropě. (Příspěvky romanistovy.) Praha 1922, str. 57.

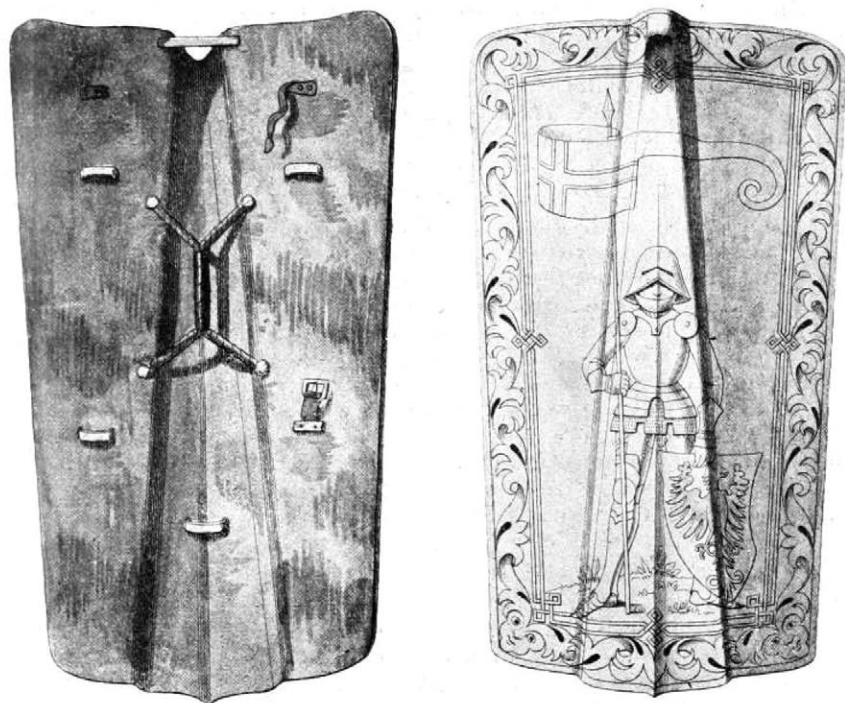
¹⁷ Nejdůležitější jsou známé z vojenských řádů XV. věku, otištěných v Tomanově Husitském válečnictví na str. 392 n., a ze Starých letopisů českých (Rerum bohemicarum scriptores) III, 1829; jiných přičinil Z. Winter ve svých Dějinách kroje, str. 266 n.

¹⁸ Příklady u Tomanova v uv. sp. str. 160 pozn.

¹⁹ Starí letopisové čeští, str. 58.

²⁰ Starí letopisové čeští, str. 146.

²¹ Podle Tomanova v uv. sp. str. 434.

Obr. 7. Česká pavéza.

pavézíky, k tomu účelu zvláště stanovenými, kteří chránili střelce vyzbrojené ručnicemi a kušemi. V šiku srazili své pavézy v nedobytnou stěnu, nad kterouž bylo ještě nachýleno holé dříví praporečné, pevně do země zaražené, aby jezdeckto nemohlo dorážeti na branný lid.

Pavézík neměl asi jiné zbraně než meč; jím jest vyzbrojen na obrázcích biblí Martina z Tišnova (vytištěné roku 1489 na Horách Kutných) a na výkresu rukopisné bible české z doby kolem roku 1470 v universitní knihovně pražské (sign. 17 A 34, fol. 115), je-li toto vyobrazení věrohodné.

Stálým zdokonalováním střelné zbraně pozbyly pavézy v první polovici XVI. století ceny jako ochranná zbroj. Jak dlouho se na ně udržela živá paměť, toho dva pěkné příklady uvádí Zik. Winter.²²

Zvláštní používání pavézy v husitských válkách změnilo i její formu. Pavéza neměla jen úkol krýti jednotlivce, nýbrž měla hlavně sloužiti k rychlému sestavení nedobytné stěny. Proto i její nová forma. Kdežto dříve byl nejvhodnějším štít táhlý, trojhranné formy, vybiňající dole v ostrý hrot, nastala nyní potřeba tvaru obdélníkového, aby při sražení štítů v jednu stěnu nepovstaly mezery.

²² Z. Winter v uv. sp. str. 267 píše: Když r. 1558 Pražané strojili příchozím císaři slavnost vítací, cepníci husitští „pavyzami“ se obtáhli (podle staré písně); ba, když r. 1619 vítán zimní král nešťastný, stál u Strahovské brány lid na způsob husitského se zbraněmi, jichž věku toho již neužívali a měli veliké pavézy malované (Skála, Historie III, 359).

Husitské pavězy zhotovovány byly zpravidla ze dřevěných prkének bez jakékoli železné kostry uvnitř nebo železného kování na zevní straně. Zevně bývaly potaženy hrubým plátnem nebo koží, na vnitřní straně pouze koží. Mezi dřevo a potah bývala vložena tenká koudelná vrstva. Uprostřed pavězy byla vypuklina, zpravidla hranatá, někdy oblá, dole širší a nízká, nahoře užší a více vysazená; v její dutině byla na vnitřní straně připevněna kožená rukojeť, za kterou se štit při obraně držel.

Zevní strana českých pavéz bývala vždy zdobena malbou, která pokrývala celou plochu bez ohledu na vypuklinu. Malba provedena byla temperovými barvami většinou velice dovedně, takže „štitář“ zaujímal v malířském bratrstvu pražském místo rovnoprávné. Štitáři malovali na pavězy se zálibou sv. Václava, sv. Jiří, patrona rytířů a bojovníků, Davida v zápase s Goliášem a jiné postavy. Pro přílišnou výšku obrazové plochy bývala tato někdy rozdělena na dvě pole, z nichž menší, dolejší, bývalo vyplněno kvítky nebo šupinami, anebo v hořejším poli bývalo někdy též vykresleno počáteční písmeno jména původního majetníka pavězy. Na okraji a na střední pásce probíhal nápis, obsahující různé písně, svatováclavskou nebo písně husitské, vzývání Panny Marie, sv. Jiří a pod. Oblíbeny byly též znaky rodové a městské. Štity zhotovovali starým Čechům štitáři, pukléři a pavězníci.

Naši Husité to byli, kteří pavězu přivedli ke cti a k pověsti, a to do té míry, že pavěza stala se jejich národním vojenským rázem. Odtud šíří se jméno to v Německu i jinde ve válkách husitských i po nich. Dokazuje to na př. kniha „Weisz-Kunig“ z r. 1514, vypravující o císaři Maxmiliánu I., jak uměl bojovati „mit der Behamischen Pavese“.²³⁾ W. Rose v článku „Die deutschen und italienischen schwarzen (grossen) Garden des 15. und 16. Jahrhundert“ (Zeitschrift für historische Waffenkunde VI, 1913, 73—97) vykládá, že u „Černé vojsky“ Matyáše Korvina, legio nigra, pěchoty složené většinou z českých bratříků přeživších smrt Axamita a popravu Jana Švehly, vedle tmavého brnění hlavní zvláštností byly veliké, pomalované pavězy. Tato „černá vojska“ bojovala po celých Uhrách, a ta — ne-li Husité dříve a přímo — seznámila s českou pavezou i Rumuny.²⁴⁾

III. Zbraň útočná.

a) Meč a jeho příbuzenstvo.

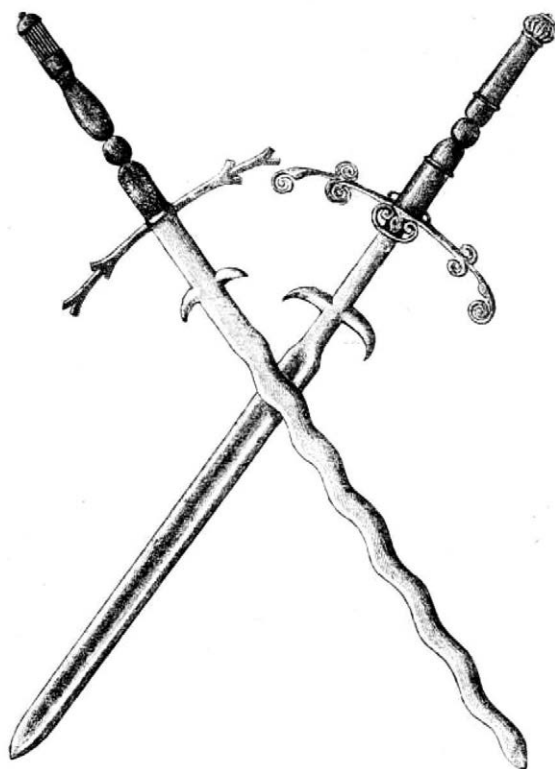
S patnáctým věkem přišel do Čech meč a krátký tesák, nůž to po jedné straně ostrý. Tesák byl v dobách husitských válek i později českou specialitou, českým tesákem; ani v Němcích neupřeli mu českého původu a rázu, zvouce jej v XV. věku „dusack“ i „tesacken“. Tesák měl mnoho forem a býval rozličné délky, šířky i podoby.²⁵⁾

Starý praehistorický meč vyvinul se v XV. století tak, že se na něm všechny součástky (hlaveň, jilec, rukověť) prodloužily, a to tou měrou, že musil býti popaden oběma rukama. Stávalo se tak proto, aby bojovník mohl títi s větší silou. V Čechách slují meče

²³⁾ Srov. Titz v uv. sp. str. 57.

²⁴⁾ Blíže o tom Titz v uv. sp. str. 58.

²⁵⁾ Blíže o tom Demmin v uv. sp. 536 n.; Boeheim v uv. sp. 244 n.; Z. Winter v uv. sp. 271 n.

Obr. 8. Rutlník a šaršoun.

zpravidla „šaršouny“, někdy „rutlník“ nebo snad i „burdýř“.²⁶ Bývaly nošeny v rukou; k boku nemohly býti připínány.

Do XV. věku přestal býti meč zbraní pouze rytířovou, jako býval druhdy. V této době míval meč dráb i pacholek válečný. Zúžením meče, broušením po jedné straně a zostřením špice pro rány bodné vznikají v XV. století nové formy, a tím i nová jména. Z těchto rozmanitých forem vyskytují se u nás od samého počátku XV. století kordy nebo tylec a korduláče. Krátká, bodná zbraň, kterouž

Obr. 9. Dýka z XV. století.

lze pojmenovati dýkou, rozšířila se z Italie po celé Evropě; v Čechách známe ji jménem tulích (z lat. dolequinus). Ke všem těmto zbraním, sečným i bodným, bývaly pochvy, dřevěné i plechové, koží i aksamitem povlečené, stříbrem i zlatem položené a kované. Některý husitský bojovník měl jistě také po boku meč křivolaký a na jedné straně ostrý, š a v l i (rusky sablja, francouzsky sabre, anglicky sable).

²⁶ Srovnej Z. Winter v uv. sp. str. 272.

b) Vojenská dřeva. Bijáky.

K vojenským dřevům, kteréžto slovo jest název technický,²⁷ přísluší kopí a sudlice.

Kopí. Kopí bylo dřevce s krátkým, širokým bodákem. Určeno bylo k obraně i k útoku, zvláště proti jezdecku. Známe dřevce prostá, ale i uměle řezaná a malovaná. Podle kopí slula pak část bojovníků kopiníci.

Kratší kopí, jímž se házelo, byl oštěp.

Každé dřevo, na němž byl nasazen nůž, bylo Čechům sudlicí, ať již to byl nůž dlouhý nebo krátký, broušený po jedné straně nebo po obou stranách, byl-li to hák, rameno nebo sekera — vše slulo Čechům základním jménem sudlice. Jestliže však chtěli nazvat jednotlivé podoby dřev sudličných, pomáhali si tím, že přidali slovní přívlastek nebo užívali jména cizího. Aspoň některé druhy sudlic zde vyjmenujeme:²⁸

Nejprostší druh sudlice, kterou zvali Němci „aalspiess“ (quiris), jmenuje se u Čechů sudlice špičatá. Tyč (ratiště) končila úzkým dlouhým mečíkem, po obou stranách broušeným, někdy velmi tenkým a o hrotu velmi ostrém. Sudlice špičatá byla jen zbraní bodnou.

Jiný druh sudlic zván byl v zemích románských *partisana* (lat. *spetum pilum*, španělsky *partesana*, francouzsky *pertuisan*). Jest to sudlice, jejíž dlouhý nůž má při dolejších konci dva háky, buď nahoru vztyčené nebo dolů skloněné nebo vodorovné. Tato ramena služí po česku uši. Tedy byla to sudlice s ušima (něm. *böhmischer ohrlöffel*). Úlohou uší nebylo raniti nepřitele, nýbrž odrazeti rány. Ostrá čepel při nich byla ovšem na bodání.

Jiný druh sudlice byl ten, z jejíž široké, špičaté čepele vybíhal jeden hák, někdy i dva háky, zahnuté dolů. Účelem této zbraně bylo strhování jezdce s koně a pak špicí vniknout v brnění rytířovo. Tato útočná zbraň slula u nás kopí s hákem (francouzsky *quisarme*, německy *gläfe*).

Konečně jiný druh sudlice jest složenina nože se sekerou, povědomá *hala partna* (*hallebarde*). Tento název zobecněl u nás teprve v XVI. stol.; před tím slula tato zbraň prostě sudlice. Byla to zbraň sečná i bodná. Husitští bojovníci ozbrojeni sudlicemi sluli sudličníci.

Na ratiště bývaly nasazovány kosy a ohnuté nože, čímž vznikaly kosiny, kosíře. Byla to zbraň sečná. Třeba však vzpomenouti i selských podávek čili vidlí, jichž Husité užívali za zbraň s úspěchem.

Ze zbraní bijících přední místo zaujímá slavný český cep husitský. Prosti husitští bojovníci vzali cepy ze stodol, pobíjeli je železnými pláty a hřeby a touto pádnou zbraní bušili do nepřátel svého jazyka a víry. Cepníci byli ve vojtě husitském zvláštní rota. Mířili na hlavy nepřátel. A rána cepem na hlavu, jakoukoli přílbou chráněnou, alespoň omráčila. Ačkoli současníci vytýkali Husitům, zvláště Táborům, dlouhé brady, bledé líce a oči k zemi sklopené, hrozili se naproti tomu zase nepřátelé cepníků, těch „černých chlapů“, o nichž se pravilo, „že každý oněmí, na komž poderú odění“.²⁹ A dobře praví se ve zprávě českých bratří kunvaldských, že největší duvod

²⁷ Srovnej Z. Winter v uv. sp. str. 276.

²⁸ Srovnej Z. Winter v uv. sp. str. 277 n.

²⁹ Výbor z lit., II. na str. 241, 287 a 306.

husitských kompaktát byly „cepy Žižkovy“.³⁰ Bez těch cepů nebyl by se nikdy koncil basilejský odhodlal ke smlouvání s nenáviděnými českými kacíři.

Uvedeme zde aspoň některé zprávy o slavném husitském cepu. K r. 1420 kronika husitská Vavřince z Březové praví:³¹ Táborští . . . dominum Ulricum, dominum civitatis Ustie, militem, tritures, tritulant . . . , což překladatel Vavřincův líčí takto: pana Oldřicha, pána Ůstí, cep a m i sou umlátili. A dále čteme v téže kronice:³² Thaborienses, cum suis armis, bombardis, balistis, cuspidibus, cambucis et trituris; t. j.: s děly, s samostřily, s sudlicemi, s palicemi, s cepy . . .

Jak populární zbraní byl cep, vysvítá z toho, že v písních za válek husitských přidává se do výčtu zbraní. V písní „Všichni posluhajte“, v prvním znění asi z r. 1417 (ze „Žalob na husity nejstarší“), čteme:

„A což nedovedú řečí,
to chtie přemoci sěci,
pěsti, trdlem a palicí,
kyjem, mečem a sudlicí, (rkp. Bočkův)
cepem, mečem, kordem, sudlicí (rkp. roudnický)
tiem chtie právi býti.“³³

„Není-li celá strofa přidána později“ — praví prof. A. Kraus — „tedy aspoň cepy přidány za válek.“

A jak se to zpívalo v písní „Ktož jsú boží bojovníci?“

„Protož střelci, kopinici
řadu rytířského,
sudličníci a cepníci
lidu rozličného.“

Možná, že také jiní než Čechové připadli na to, použití cepu za zbraň. Než dobře praví prof. Karel Titz,³⁴ že „střední Evropě pojem cepu jako zbraně vcepovali přece jen Češi“. Uznávají to i Němci. Na př. G. Liebe v článku „Die Bewaffnung ländlicher Aufgebote bis zum 17. Jahrhundert“ (Zeitschrift für historische Waffenkunde 5, 76) praví: „V cepu, o jehož strašném účinku poučili je (Němce) Husité . . . A v inventáři, který sluje „Machinae bellicae Maxmiliani imperatoris“ (t. j. Válečné nástroje císaře Maxmiliána I.), čteme: „Behemisch Drischel“.³⁵ Také Toman má podobný doklad, nedatovaný. z Würdingerovy Kriegsgeschichte von Bayern:³⁶ . . . na voze (mají býti dva (drábi) mit behemisch Drischflegel“. Němci říkali cepu „böhmischer Kornhammer“. A ve svých „Dějinách kroje v zemích českých“ praví Z. Winter:³⁷ „Je jisto, že selský cep promován rukama Husitů za zbraň vojenskou, s jinými zbraněmi útočnými rovnoprávnou a Husitům jakoby vlastní . . . Husité přivedli ho ke cti.“

Ke zbraním bijícím patří dále všechny ty rozmanité bijáky, sochory, sekýrky, mlaty a kladiva. Jsou to zbraně již předhistorické. V XV. století zvláště jezdcí jich užívali; než také pěši

³⁰ Srovnej Z. Winter v uv. sp. str. 378 (Archiv zemský, listy bratrské ante r. 1498.)

³¹ Prameny dějin českých (Fontes rerum bohemicarum), 5. díl, 1893, str. 362.

³² Na str. 370.

³³ A. Kraus: Husitství v literatuře I, str. 22.

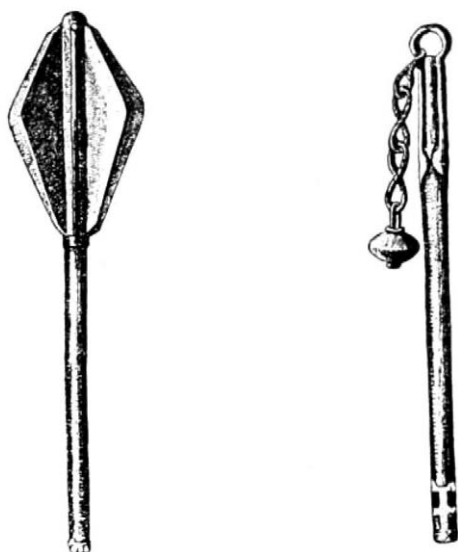
³⁴ V uv. sp. str. 55.

³⁵ Srovnej M. Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften, vornehmlich in Deutschland, 1889—1891.

³⁶ V uvedeném spise str. 254.

³⁷ Na stránce 278.

bojovníci rozbíjeli jimi rytířům pláty na prsou. K bijákům náleží také ona oblíbená u Husitů zbraň, „h v ě z d a“ (morgenstern, anglicky morning star) a „Ž i ž k ů v k r o p á č“.

Obr. 10 a 11. 1. Palcát z XV. stol. 2. Bijak.

Třeba zmíniti se ještě o p a l c á t u. Snad nikde neměl palcát tolik druhů, jako u husitského vojska. Palice nebo sochor pobitý hřeby, to byl palcát. Sám Žižka byl ozbrojen palcátem. Víme, že po jeho smrti Hradečané namalovali jeho podobu na korouhev, jak sedí na koni ve zbroji rytířské a s palcátem, „jak za živa byl“.³⁸ Žižkovi byl patrně palcát znakem vůdcovství.

IV. Samostřily. — Praky.

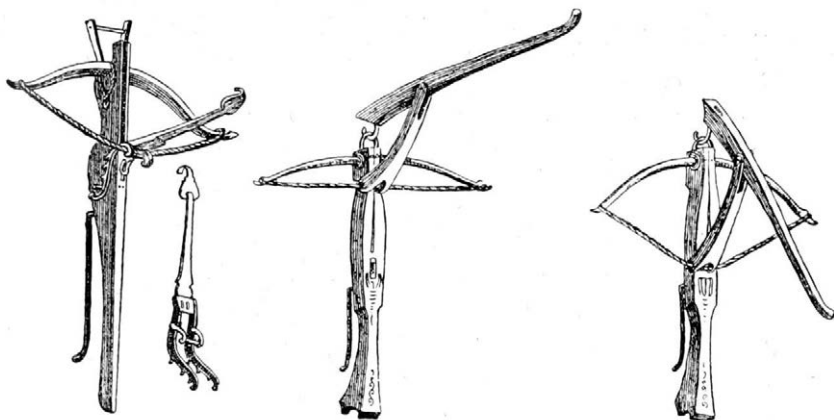
Ze střelných zbraní udržují se starodávné s a m o s t ř í l y (v latinských památkách staročeských bývá samostříl nazýván zpravidla „balista“, v německých „armbrust“) ³⁹ ve vojnách všude po Evropě až přes polovici XV. věku. Ba i když potom zobecněly pušky prachové, u nás po celé století napořád vedle nich panuje starodávný samostříl. Vznikl přetvořením starodávného luku s příbráním soustavy starořímské katapulty. Luk čili oblouk pro kuši dělávali ze železa a z nejlepší ocele nebo z rohu a přidělali jej do předního konce dřevěné „sochy“, všelijak zdobené, zpravidla kostí slonovou. Na oba konce luku byla velmi pevně přivázána tětiva, kterou střelec spolu s lukem napínal, s počátku rukou, později heverem nebo klikou. Vedle samostřilu mívali střelci při sobě t o u l n a š í p y ve formě pytle dole širšího, který se připínal na pásu.

Mezi střelce nutno také počítati t. zv. p r a č a t a. Byli to výrostkové, kteří byli ozbrojeni házecími p r a k y ⁴⁰ a loučeli proti nepříteli kamením.

³⁸ Kronika velmi pěkná o Janu Žižkovi, čeledínu krále Václava... Vydala Společnost Husova musea v Praze 1923, str. 21.

³⁹ Viz blíže Boeheim v uv. sp. str. 401 n.; Demmin v uv. sp. str. 647 n.

⁴⁰ Viz o tom stať u Boeheima v uv. sp. str. 385 až 388.

Obr. 12. Samostřily.

V. Střelba prachem.

Dělostřelectvo dělilo se na polní a těžké (oblévací). K těžkému dělostřelectvu patřily t. zv. velké pušky čili bombardy; polní děla byla buď tarasnice nebo houfnice.

a) Bombardy.

Bombardy zhotovovaly se ze železných kovaných duh, které spínaly se dohromady železnými obručemi, nebo byly lité. Skládaly se ze dvou částí: z komory a hlavně. Komora sloužila ku přijetí prachu a byla delší a užší než hlaveň, do které se nabíjely koule. Koule byly kamenné, až deset centů těžké. Střelba z těchto velikých pušek děla se takovým způsobem, že bývaly kladeny na zem a upevňovány na pevných ložích z klád, aby byl umenšen zpáteční náraz. Náraz byl by každou lafetu nebo vůz při prvním vystřelení zničil. Ke kladení a zdvihání bombard užívalo se lan a rumpálů. Jest pochopitelné, že při nevelké vzdálenosti, na kterou se z těchto děl střílelo, a při veliké váze koulí, působila střelba na pevné objekty ohromné spousty a bylo proto jejich užívání zvláště proti hradům účinným oblévacím prostředkem. Menší byla ovšem jejich výkonnost při obléhání větších a lidnatějších měst, neboť spousty učiněné velikými puškami nebyly při větší rozloze tak citelné.

Poněvadž dalo se z bombard stříleti jen z nevelké vzdálenosti, bylo třeba chrániti obsluhu a lid proti střelbě obležených střechami, t. zv. tarasy. Taras složen byl z několika fošen, spojených jedna nad druhou v takovém úhlu, aby za ním puška, na klády položená, i obsluha měla dosti místa. Před výstřelem se taras pomocí vytahovadla zdvihal a po výstřelu opět spouštěl. Ve fošních byly otvory k vyhlédání. Za stanovištěm pušky bývaly mimo to dělány příkopy, do kterých se uchylovali puškaři.

H. Toman uvádí příklad⁴¹ z Norimberské kroniky, aby ukázal, jak těžkopádná a obtížná byla v tehdejší době obsluha takového děla. Roku 1388 hotovili se Norimberčané k obléhání jakéhosi hradu a učinili přípravy ke třem útokům za pomoci střelby. K prvnímu

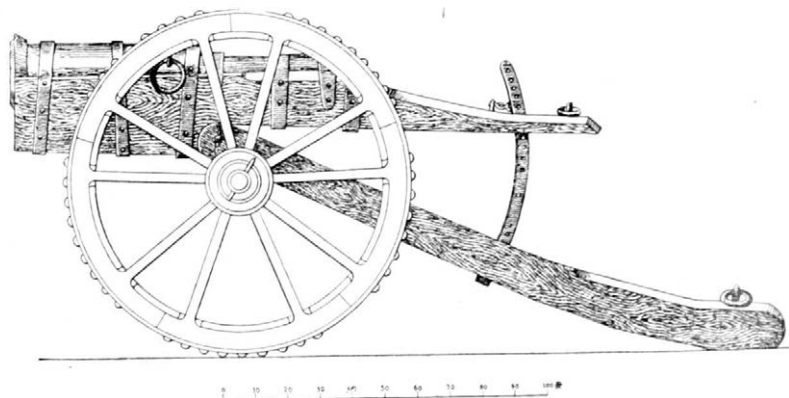
⁴¹ V uvedeném spise str. 155 n.

útoku chystala se veliká puška, zvaná „Chriemhilde“, kterou vezlo 12 koní; její lože, t. j. klády k podložení pušky, vezlo 16 koní. K jejímu vyzbrojení náležela střecha na obranu (byla vedena na třech kárách, z nichž každou vezli 2 koně), a vytahovadlo (křídlo, podstavec a hřidel s příslušnými lany), které bylo vedeno na voze čtyřspřežném. Dále byly čtyři čtyřspřežné vozy s 11 koulemi. K obsluze bylo přidáno osm pacholků chráněných plátem náprsním a lebkou; ti byli na jednom voze. Na druhém vezl puškař Grünwald svoje zavazadla: motyky, rýče a špice. Puškař Grünwald sám jel na koni. Na druhém voze byl k tomu naložen ještě prach, potřebný k pušce.

Podle tohoto příkladu můžeme si představit nejen způsob kladení takových pušek, ale zároveň i těžkopádný způsob obsluhy a střelby. Poznamenáváme ještě, že bombard bylo i ve vojsku husitském jen málo.

b) Houfnice.

Typickým dělem husitským byla houfnice, která sloužila však výhradně pro střelbu polní. Byla kována ze železa. Její krátká hlaveň byla širší než komora na prach. Délka hlavně byla 30—59 cm, délka komory 30—40 cm, kalibr hlavně 16—23 cm, komory 3 cm i více.

Obr. 13. Husitská houfnice z XV. století.

Houfnice byla zapuštěna do dřevěné lože a spojena s ním železnými pásy; lože prodlouženo bylo v trdlo, jímž se hlaveň mohla nahoru a dolů pohybovat. Lože bylo upevněno na dvoukolové kládové lafetě. Z houfnice střelily se také koule kamenné, těžké asi 12—25 liber. Nedonášela sice daleko, ale pro svůj velký kalibr měla značný účinek. Proto střelilo se z ní zblízka do houfů a odtud její název houfnice.

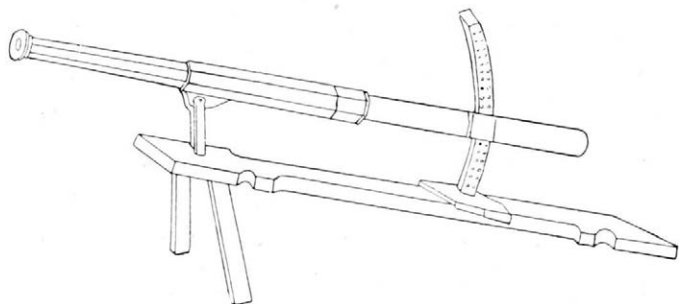
Jméno i užívání houfnic vyskytuje se po prvé ve Starých letopiscích českých při vypravování o bitvě u Ústí (14. června 1426). Houfnice stala se, stejně jako vůz, původní národní zbraní českou.

c) Tarasnice.

Tarasnice byly dlouhé pušky (70—133 cm) o kalibru 4—10 cm. Komora na prach i hlaveň byly stejně široké. Hlaveň byla dlouhá,

zapuštěná v kládě, v tarase, jenž končil trdlem, pohybujícím se na obloukovém rohu a umožňujícím lepší míření. V rohu byly otvory, aby se hlaveň pomocí kolíků do otvorů zastrkovaných mohla v určité poloze udržeti. (Takovou pomůcku najdeme též u houfnice.) Kalibr byl menší nežli u houfnice. Nejdříve užívalo se kouli kamenných, později olověných nebo železných. Tarasnice měla tu přednost, že koule dále donášely a jistěji trefovaly. S houfnicí sdílela tu velkou přednost, že byla poměrně lehká a pohyblivá, takže u obou stačili dva koně k jejich dopravě.

Taras je jméno slovanské, polské i české, a znamená prý kládu. Po prvé jméno tarasnice objevuje se v Němcích, na hranicích pruských a polských, na zámcích řádu německých rytířů. Té doby mnoho českých rytířů pomáhalo bojovati Polákům proti Němcům; ba i ve vojsku křížáků německých byli čeští zoldnéři. Ti tedy, podle Tomanova,⁴² přinesli k nám do Čech dělo i jeho jméno.

Obr. 14. Tarasnice.

U nás v Čechách nejstarší doklad je ze Starých letopisů českých⁴³ při vypravování o bitvě u Ústí roku 1426: „Tehda teprv Čechové pokřikli a stříleli na ně z vozů, z houfnic a z tarasnic, až v nich veliké cesty a průchodiště dělali.“ Teprve Husité zdokonalili úpravu tohoto polního děla a teprve husitské úspěchy pomohly tarasnici ke slávě v krajích německých, s námi sousedících, a dále.⁴⁴ Tarasnice a houfnice obsluhované byly puškařem a jeho pomocníky, k nimž alespoň u houfnic přistupoval ještě vozataj.

Výroba obou těchto pušek, houfnice a tarasnice, nečinila přílišných obtíží technických. Každý zručnější kovář dovedl je ze železa vykovati. Proto byly obě pušky zastoupeny v husitském vojsku v hojném počtu, v daleko hojnějším, než by se ještě v počátcích rozvoje puškařského čekalo. Zvláště však byla oblíbena houfnice pro svou účinnost v polní válce, na níž při vozové hradbě ovšem nejvíce záleželo, takže mezi houfnicí, tímto typem velké pušky, výborně přizpůsobeným svému novému účelu, a vozovou hradbou Žižkovou jest organická souvislost.

Třeba že o houfnicích i tarasnicích děje se první výslovná zmínka až při bitvě u Ústí — jak bylo již výše poznamenáno — není

⁴² V. uvedeném spise str. 159.

⁴³ Vydání z roku 1829, str. 68.

⁴⁴ Sláva tarasnic pronikla i do Švýcar: při obléhání Rapperschwylu roku 1443 stříleli se z „tarasbüchsen“. Slovo tarasnice proniklo též do Dubrovníka. Senát dubrovnický uzavřel r. 1455 smlouvu s dělolijcem Maso di Bartolomeo z Florencie, že ulije Dubrovniku veliké, prostřední a malé bombardy, pak „tarass“ a cerbotane. (Srovn. Titz v uv. sp. str. 52.)

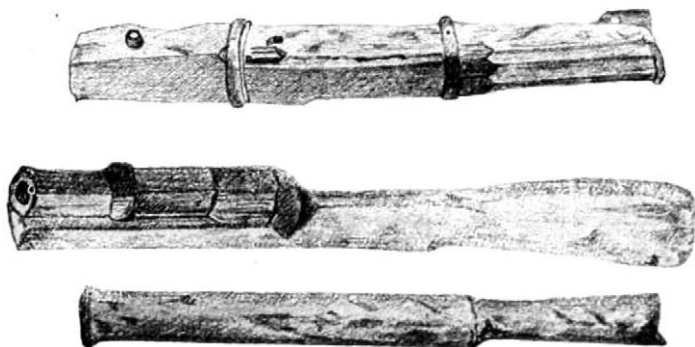
pochyby, že se jich užívalo již dříve a že jejich vlastní uvedení v praxi války polní náleží již Žižkovi.

Bylo-li hned od počátku válek husitských přibíráno v hradbu vozovou i na hradby městské dosti houfnic a tarasnic, platí to pochopitelně v tím větší míře o puškách menších, o krátké a lehké ručnici, z níž se střílelo prostě v ruce, „pišťale“, i o ručnici delší a těžší, tak řečené hakovnici.

d) Pišťala.

Byla to puška na doutnák, kterým se ručně zapalovala. Její délka byla asi půl metru, z čehož asi polovice připadala na hlaveň. Vážila 1—2 kg. Střílely se z ní koule olověné nebo železné, asi 30 gr. těžké a kalibru asi 15 mm. Nabíjela se tím způsobem, že prach vsypal se do hlavně a na prach nasadila se koule. Náboj prachu činil asi 8 gr. Výzbroj střelce byla: kožený pytlíček na prach, druhý na koule, mírka na prach, dřevěný nebo železný nabíják a doutnák. Na střelce připadalo asi 1—4 kopy koulí, z nichž část měl střelec u sebe, část vezla se na voze.

Pišťaly zavedl a užil jich ve vojsku husitském snad ještě Jan Žižka z Trocnova. Nejstarší (snad) svědectví o této zbraní jest latinské. V září roku 1421 — podle vypravování Herrmana Kornera⁴⁵ — Čechové v Žatci sevření učiní výpad a zaženou Němce: „et multis bombardis manualibus et ballistis simul intonantes multos occiderunt (a z mnoha ručních bombard a praků hromadně střílejíce, mnoho jich pobili).“⁴⁶ Palacký⁴⁷ uvádí dohodu ze Střelína u Vratislavě (Strehlen) ze dne 14. února 1427: „... dvě nebo tři steinbuchen a také pfeifen und havfenice“. A když Lenfant píše o husitských bojích — jest to ovšem svědectví pozdní z r. 1729 — praví:⁴⁸ „Novorum genere armorum, non ita pridem in Germania invento, ferreis nempe fistulis, quos a sonitu bombardas et sclopos vocamus, instructi.“ (Ozbrojení novým druhem zbraní, před tím v Ně-

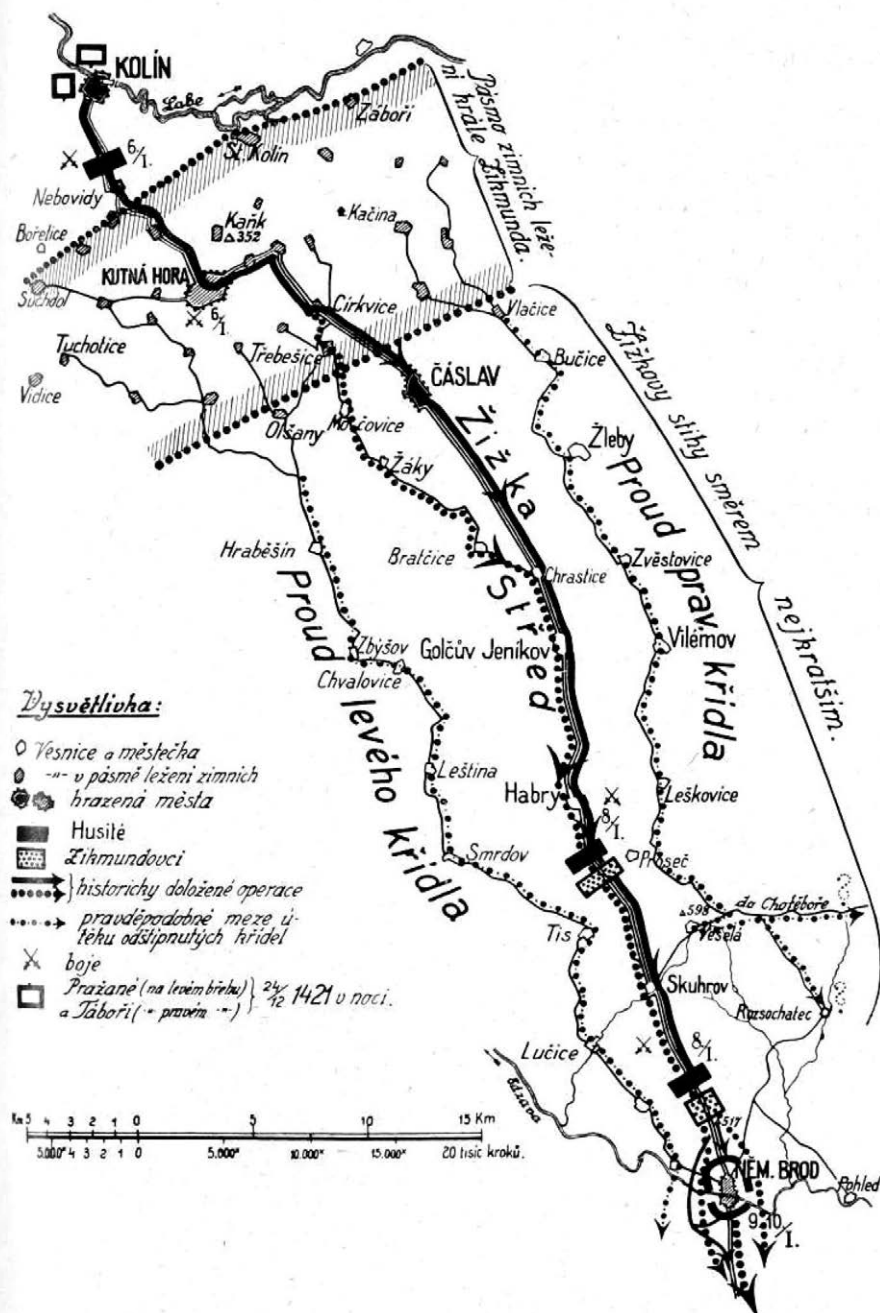
Obr. 15. České pušky z XV. století.

⁴⁵ Viz Toman v uv. sp. na str. 180.

⁴⁶ Titz v uv. sp. na str. 21, vyslovuje názor, že ruční bombardy jsou pišťaly.

⁴⁷ Urkundliche Beiträge, I, 493.

⁴⁸ Histoire de la guerre des Hussites et du concile de Bâle. (Podle časopisu „Zeitschrift für historische Waffenkunde“, II, 247.)

mecku nevynalezeném, železnými totiž pišťalami, jež podle zvuku nazýváme bombardy a sclopi.“) Prof. Titz⁴⁹ vyslovuje názor, že bombardarda jest dělo, sclopus štuc, ale fistula jest mu zpětná latinisace českého pišťala, protože latinská fistula do válek husitských neměla významu střelné zbraně. Pak podává chronologicky české doklady o slovu pišťala (od roku 1433—1514). Jeden doklad jest z r. 1443. Toho roku v Náchodě dali „na Polickou bránu dvě pišťaly s jedním ložem a k nim kulek 17 a druhú v loži železném a k ní 15 kulek a libru prachu v měchu... Mrvovi půjčili pišťaly měděné a k ní libru prachu, kulek železných půl kopy. Mimo to 25 sousedů mělo ještě po jedné pišťale...“⁵⁰ Protože se tu mluví o pišťale v loži, soudilo se, že pišťaly byly jednak ruční střelba, jednak menší děla. Ale už Tomáš Burian tuší, že ložem může býti každé hlaviště.⁵¹ Jistotu však podal Zikmund Winter ve svém spise „Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku“⁵²: „K jemnějším dílům ručníčným bylo nutno přidávati jemněji pracované lůžko čili pažbu. Lůžka dělali lůžkaři, büchsen-schifter; šeftař překládá se nejednou ve starých pramenech büchsenmacher, čímž se praví, že dělali ručnice“. K tomu je v poznámce ke slovu lůžkaři: „Uvedl jsem jejich jména v Dějinách řemesel a obchodu v XVI. a XV. stol. (r. 1906, str. 450) již v době krále Jiřího, ale netušil jsem, stejně jako nikdo jiný přede mnou, že jméno lůžkaři vztahuje se k ručnici; ale když v ruk. pražském jsem našel, že u stejné osoby střídá se německé šeftař s lůžkařem, seznal jsem pravý stav věci. Šeftař neb šiftař je z büchsen-schifter, t. j. řemeslník, jenž dělá pažby.“ Tím je vyloženo, že lůžko jest pažba; byly tedy tehdy ještě pišťaly bez pažeb, jež místo pažby byly náraženy na klín nebo upevňovány na delší násadě.⁵³

Než v uvedeném dokladu z r. 1443 jest ještě jedna věc, jež vedla k tomu, aby se říkalo, že byly dva druhy pišťal, z nichž jeden byl podobný našemu dělu. Jsou to slova, že Náchodští „dali pišťalu v loži na Polickou bránu“. Prof. Titz podává však citáty, dosud neznámé, z nichž jest viděti, že pišťaly dávány byly v Německu po českém vzoru na bránu „an Toren, auf die Türme“, aby celníci nebo stráž ve bráně a na věžích měli příhodnou příruční střelnou zbraň.⁵⁴

V Tomanově „Husitském válečnictví“ jest ztotožňována hakovnice a pišťala. A to je základní omyl. Hakovnice jest ovšem podobná pišťale, ale daleko těžší; i náboj do ní jest větší a těžší. Hakovnice jest — zejména v XV. století — střelná zbraň, stojící uprostřed mezi dělem a ručnicí, pišťala jest střelba tenší. Technicky přesný důkaz o tom, že hakovnice a pišťala není totéž, podal Jan Koula ve studii „Vývoj českých pušek od dob husitských“ (Světozor, XXXII, 1898).

V Čechách za husitských válek a dlouho po nich úspěšně užívalo se pišťal. Napřed na vozech bojových jako zbraně příruční, pak jako zbraně žoldnéřů pěších.

⁴⁹ V uvedeném spise str. 21.

⁵⁰ ČČM, 1836, str. 415.

⁵¹ T. Burian: Objasnění starých názvů ve válečném umění Čechů patnáctého století. (ČČM, 1836, str. 40 n.) Týž: České puškařství. (ČČM, 1848, str. 398 n.)

⁵² Na stránce 464 n.

⁵³ Vyobrazení viz ve studii Jana Kouly ve „Světozoru“, roč. XXXII. (1898), na stránce 340.

⁵⁴ V uvedeném spise na str. 22 pozn.

Tato zbraň a s ní její název rozšířila se do Německa a po celém slovanském světě.⁵⁵ Pronikla slavně až k Cařihradu.⁵⁶

Hle — kam až došla sláva husitských „píšťal“!

e) Hakovnice.

Hakovnice jest hrubší puška husitská, delší a těžší i většího kalibru než píšťala, kterou se nedalo stříleti od ruky, jako z pozdější ručnice. Měla na předním konci hlavně vespod přikovaný nebo přišroubovaný hák, kterým se při střelbě opírala o násep neb o bidlo vozu, z nichž ponejvíce Husité stříleli. „Toto opírání bylo nutné pro jistější míření a proto, „aby silným trhnutím hakovnice z polohy nebyla vyražena . . . Zapalování dělo se pořád ještě od ruky doutnákem, přiloženým k zápalně na vrchu hakovnice.“⁵⁷

Že hakovnice jest uprostřed mezi dělem a pozdější ručnicí, shledali oba nejpovolanejší němečtí znalci Jähns a Sixl.⁵⁸ Toman uvádí z Köhlera (*Entwicklung des Kriegswesens*, III. 1, 331), že jméno „haknbüchse“ vyskytuje se poprvé v zápisích města Brunšviku z let 1409—1415. Kronika ta jmenuje se „Museriebok“, zápis je z r. 1415 a zní: „Ok sin uppe dem welve 14 hakenbussen. Item 1 hakkenbusse, de mester Nikel got, de enwech lep.“ („Také jest na valech čtrnáct hakovnic. Item 1 hakovnice, kterou ulil mistr Nickel, jenž utekl.“) Zprávu tu rozebral Sixl⁵⁹ a dochází k závěru, že prvních „hakenbussen“ bylo užito v Brunšviku až roku 1419. Než v tutéž dobu i Husité vynalezli hakovnici. (Ottův Slovník Naučný tvrdí, že se tak stalo roku 1414, ale neuvádí k tomu dokladů.) Z toho jest patrné, že neodvisle a skoro současně na dvou místech bylo užito háků u střelby, na místech značně od sebe vzdálených, v Brunšviku a v Čechách. Jistě nevěděli o sobě.

Četné ty „Wagenburgordnungen“ — vojenské řady německé — znají stále jen „Stainbus“, „Hauptbüchse“, „Kammerbüchsen“, „Lothbüchsen“ a po prvních vítězstvích husitských i „Tarrasbüchsen“, avšak „Haknbüchse“ vyskytuje se teprve později. To potvrzuje nepřímě sám Köhler⁶⁰; píše, že je nápadné, že v říšských svoláních (německých) z r. 1427 a 1431 nemluví se ještě o haknbüchse, nýbrž teprve v řádě z roku 1454 proti Turkům. Brunšvická „hakenbusse“ byla by zůstala patrně zjevem místním.⁶¹ Tedy Husité zavedli hák na střelbu střední velikosti a hakovnici proslavili, užívající ji ke střelbě s vozů. Teprve sláva husitské hakovnice pomohla německé „haknbüchse“ k popularitě. Německým prostředím přešla hakovnice do Francie a z Francie pak do Italie.⁶²

⁵⁵ Blíže o tom u Titz v uv. sp. str. 25.

⁵⁶ Prof. Titz v uv. sp. na str. 25 otiskuje výňatek z textu „Zkazanie o vzetii Carigrada“ v codexu z r. 1619 (v knihovně Nár. Musea v Praze, IX H 8, list 127), jenž zní v českém překladu takto: (Sultán Mahomet) předivným vyzbrojením a strašným úsilím po souši i moři přistoupiv k Cařihradu měsíce prosince (totiž r. 1452, Cařihrad padl 29. května 1453 do moci Turků) a povelil bití děly a píšťalami a stroji hradby bořícími.“

⁵⁷ Toman v uv. sp. str. 41.

⁵⁸ M. Jähns: *Geschichte der Kriegswissenschaften, vornehmlich in Deutschland* (1889—1891), str. 302; P. Sixl: *Entwicklung und Gebrauch der Handwaffen* („*Zeitschrift für historische Waffenkunde*“, II, str. 163).

⁵⁹ Tamtéž, II, str. 167 n.

⁶⁰ G. Köhler: *Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegsführung in der Ritterzeit*, III, str. 334. — Srovnej Titz v uv. sp. str. 42.

⁶¹ Titz v uv. sp. str. 42.

⁶² Tamtéž.

VI. Praporec a korouhev.

Praporec (francouzsky drapeau, banniere, střílat, drapellum, vznikl tím, že na kopí byl zavěšen kus barevné látky. Válečný praporec v XV. století měl nejrozmanitější podoby. Byl do čtyř rohů, do tří, do dvou. Zpravidla začínal čtvercem nebo obdélníkem a náhle v pravém úhlu proměnil se v předlouhý cíp. Praporec našich husitských bojovníků jest do špiče. Na něm zobrazen byl kalich s hostií nebo i bez hostie. Jest známo, že Husité začali nositi na odění kalich červený nebo bílý a na korouhve jej malovali po vzoru křížáků a Zikmundova vojska, které zuřivě se přihnalo roku 1420, majíc na kopích korouhve s červeným křížem. Podle artikulů tábořských připouštěli Táboři, aby na korouhvích byl namalován obraz lva, osla, beránka, husy nebo podobenství koruny nebo kalicha. Praporce Žižkových bojovníků jsou malovány červeně. Nynějších českých barev, červené a bílé, v XV. věku na praporech nebylo.

Poselstvo husitské, táhnouc roku 1432 do Basileje, mělo na korouhvi mimo kalich s hostií nápis: „Pravda vše přemáhá.“ Tím se Němci cestou tuze horšili.⁶³ Hradečtí dali sobě Žižku namalovati na korouhev na bílém koni v rytířské zbroji, s palcátem a v odění, tak jak za živa jezdil.⁶⁴

VII. Válečný vůz.

Ještě několik slov o válčném voze.

Selský ráz Žižkova vojska jevil se v tom, že to bylo vojsko pěší; jezdeckta původně tu skoro nebylo (u Sudoměře r. 1420 neměl Žižka více než 9 koní jízdních) a ani později, kdy si již Žižka mohl jezdeckta poříditi z kořisti dobyté na nepřátelích, nebylo ho mnoho, nejvýše desetina lidu pěšího, což však mu stačilo, aby ho mohl s prospěchem užívati ke všem úkolům, při nichž i moderní taktice je jezdeckta potřebí, totiž k hlídkám, ke službě výzvědné, ke znepokojování nepřitele i k jeho stíhání.

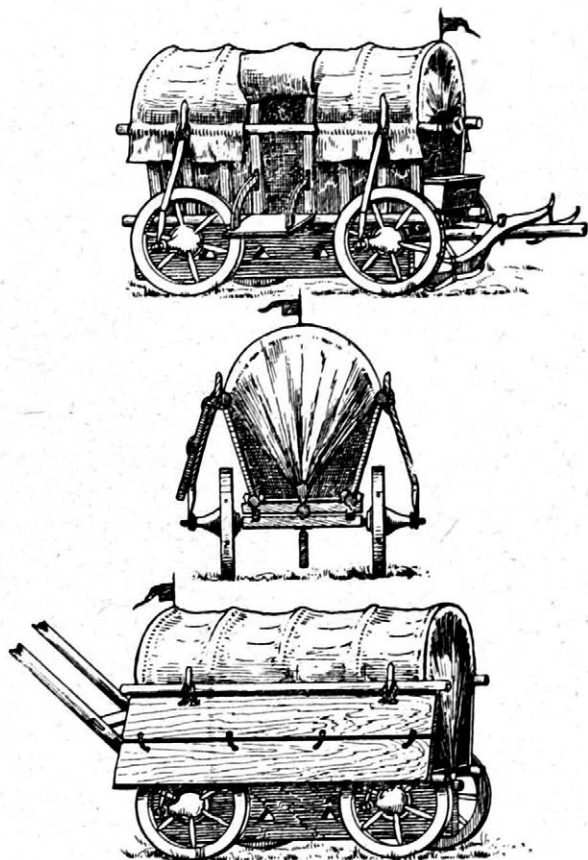
Třebas však těžce obrněné jezdeckta bylo v té době již vojenským typem, jehož sláva náležela minulosti, přece i ukázněnému houfu pěšimu v širém poli těžko bylo proti němu se udržeti. Proto bylo třeba, alespoň pro počátek, zjednati selským pěšákům oporu, jež by se osvědčila i tam, kde místní poloha sama nepodávala dostatečné příležitosti obranné. A tento prostředek, jehož bylo okamžité třeba, našel Jan Žižka ve vozové hradbě, již až dotud se jen výjimečně užívalo v boji samém, a to ještě jen v nehybné formě. Vojenský význam vozu, až dosud více méně jen dopravný a jen za zvláštních případů v pozdním středověku obranný, Žižka neobyčejně zvýšil, užívaje takticky vozu i v pohybu a usnadňuje tak své pěchotě nejen obranu, nýbrž dokonce i útok na odpůrce zdánlivě pro ni nezdolného.

Vozy byly dvojí: krajní a placentní. Krajní vozy nazývaly se tak proto, že tvořily ve vozovém šiku krajní řády. Takový krajní vůz podobal se zcela nynějšímu vozu fasaňkovému, ale byl velmi silný, dobře okovaný a o něco vyšší než vůz obyčejný, máje vyšší kola a vyšší fasaňky. Každý vůz měl dvě nebo tři prkna po délce vozu, ale zavěšená jen na venkovské straně, a dlouhý silný řetěz, jímž se vozy spínaly, jestliže se měly strhnouti v hromadu nebo

⁶³ Srovn. Z. Winter v uv. sp. str. 284.

⁶⁴ Viz blíže Toman v uv. sp. st. 227 n.

„kolo na kolo“. Na rozvoru zavěšovalo se tlusté prkno, skorem až k zemi sahající, do něhož byly vyřezány díry, aby střelci, ležící za tímto prknem pod vozem, mohli střílet na nepřátele. Jestliže měl vůz pevně stát, spínala se přední a zadní kola řetězy. Všechny řetězy byly dostatečně dlouhé; měly na jednom konci kruh a na druhém konci hák.

Obr. 16 a 17. Válečný vůz.

Vozy plác ní (špízní, pícní) a komorní podstatně se nelišily od vozů předešlých. Pro ochranu nákladu neb lidí ve voze proti nepohodě rozpínaly se na nákladních vozech vypjaté režné plachty, kterým říkalo se po německu „šperlochy“.

Na každém krajním voze býval taras s berlou a otvorem, t. j. veliká pavéza, aby se z něho mohlo hleděti a střílet. Taras stavěl se před mezery mezi dvěma vozy, zaryl se dole bodci do země, a berlou se opíral. To bylo, když vozy, stojíce, byly strženy. Jestliže vozy jely, bývala pavéza nošena nebo vožena. Na voze by též hák, kterým strhávali jezdce s koní, když se pokoušeli o vozy. Dostatek volného místa bylo necháno pro kamení, kterého bylo potřeba k hájení vozů. Ke každému vozu patřila drobná střelba, totiž samostřily a ručnice s potřebnými k tomu střelami, prachem a koulemi, a mimo to něco

nářadí rolnického, sekery, motyky, lopaty a rýče. Každý vůz řídili dva vozatajové, sedíce na koních a majíce na hlavě přilbici a k obraně pavězu. Podle řádu z roku 1429 patřilo ke každému vozu 16 lidí zbrojných, a to: šest střelců se samostřily, dva s ručnicemi, čtyři kopiníci a čtyři cepníci. Posádka vozu nebyla však vždy stejná; zpravidla bývalo v každém voze lidí více, a to 22—30.

Organisační jednotkou byl vůz. Pět vozů tvořilo článek a 12 článků čili vozů činilo řád (kopu). Vozový šik skládal se zpravidla z pěti kop, t. j. asi ze 300 vozů a někdy i více (až 400 a více) a asi 7500 lidí, z nichž bylo 700 jezdců.

Vozy dělili Husité na čtyři řády, dva po kraji po 90 vozech a dva na place po 60 vozech. Pátá kopa přidávala se po patnácti ke každému konci krajního řádu, aby byly k potřebě, kdyby se přední brána nebo zadní brána měly zavírat. Někdy k utužení řádů vnějších při stržení šiků stavěly se a řetězy se k nim spojovaly řády vnitřní, „kolo na kolo“, takže placní vozy kryly mezeru mezi vozy krajními. Na venek mezery ty byly kryty tarasy.

Každý řád měl svého místohejtmana, vždy jednoho ke kopě vozů. U desíti vozů býval desátník. Lid v houfech nebo v rotách měl také desátníky, padesátníky a setníky. Při setníku byla korouhev a několik korouhví tvořilo houf nebo rotu. Při každém řádu býval kněz a při každém šiku kazatel, aby lidu přísluhovali svátostmi a povzbuzovali jej k vytrvalosti.

Při tažení jel napřed honcí jízdní, aby vyzvěděli, co se před vojskem děje. V čele šiku jel nejvyšší hejtman, před každým řádem místohejtman. Vozy v řádech jely co možno těsně za sebou. Byla-li obava, že by nepřítel mohl učinit útok na otevřenou bránu, jelo se s vozy zavřenými, t. j. všechny řády vozů jely ve vzdálenosti takové, aby se každé chvíle přední aneb zadní brána mohla zavřít a vojsko táhlo mezi nimi ve svých šicích.

Přirozenou závadou v těžkopádnosti a malé pohyblivosti vozu, jehož zapřažené koně bylo možno za boje snadno zranit a tak v řadě vozů působiti zmatek, bylo středověku těžko odstraniti.

Žižkovi však náleží zásluha, že tento problém — až nejnověji rozřešený sestrojením bojového tanku — vytkl a svým způsobem podle možnosti i prakticky řešil.

Musíme se sice vzdát starších fantastických představ připisujících vozové hradbě nemožnou v té době pohyblivost zcela podle vůle vojevůdcovy, ono tvoření umělých sestav šikových v podobě různých písmen nebo selského nářadí; přece však není třeba vůbec popírati možnost útočného pohybu i samé hradby vozové, jak po vzoru německých historiků Wulfa a Delbrücka⁶⁵ se čini i s české strany. O přibližovacích pohybech vozové hradby, jež umožňovaly husitskému vozu v pravé chvíli na zkrušeného a zmateného nepřítele z vozů vyraziti a do nich se zase v případě potřeby uchylovati, nelze pochybovati.

Než také o přímém útoku vozové hradby, o zdárných pokusech o průlom, ovšem jen za velmi příznivé polohy místní i času, kdy ide o překvapení nepřítele již unaveného a marným bojem zdemoraliso-

⁶⁵ Delbrück Hans: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte; 3. díl (Das Mittelalter), Berlin 1907; 4. díl (Neuzeit), Berlin 1929. — M. Wulf: Die hussitische Wagenburg, Berlin 1889; též: Hussitisches Kriegswesen (Preussische Jahrbücher, 1892, LXIX). — V. J. Hauner: Vývoj pozemního válečnictví slovem i obrazem (Praha 1922).

vaného, máme doklady, jichž podle prof. Dr. R. Urbánka⁶³ nelze z úvah o účinnosti vozové hradby vylučovati a jež potvrzují v té příčině mínění našeho historika husitského válečnictví Tomana, byť ne snad v úplné míře (srovn. na př. boje r. 1421 na vrchu Vladaři u Žlutic a pak pod Kaňkem). I takto však, třebas její útočná síla byla z technických důvodů silně omezená, byla i málo pohyblivá a těžce operující vozová hradba husitská neocenitelnou novotou, chránící je před náhlými útoky jezdeckými a podávající jim i v širém poli skoro výhody obrany městské za pevnými zděnými hradbami.
